

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Mill en de slavernij

Fennema, M.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

Published in

John Stuart Mill: 150 jaar over vrijheid

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Fennema, M. (2009). Mill en de slavernij. In D. Verhofstadt (Ed.), *John Stuart Mill: 150 jaar over vrijheid* (pp. 163-175, 237-238). Houtekiet/Atlas.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

MEINDERT FENNEMA

Mill en de slavernij

In uitzonderlijke gevallen, schrijft John Stuart Mill in *Representative Government*, kan een vorm van slavernij maatschappelijk wenselijk zijn: 'Onbeschaafde rassen – en zeker de dapperste en energiekste – staan afwijzend tegenover regelmatige en saaië arbeid. En toch kan geen beschaving zonder die arbeid. Vandaar dat zelfs slavernij aan de vooruitgang kan bijdragen. Want slavernij brengt een begin van nijverheid, door deze op te leggen als tijdsbesteding van het leeuwendeel van de samenleving. Dat kan de overgang naar een betere vrijheid dan die van roof en plunder bespoedigen.'³²⁷ Het interessante aan deze passage is dat Mill hier zijn utilitaire logica tot het uiterste doordrijft. Slavernij kán onder specifieke omstandigheden geoorloofd zijn, als zij de nijverheid bevordert. Maar met een voegt Mill daaraan toe dat dit alleen opgaat voor de klassieke oudheid. 'Het is bijna overbodig te zeggen,' zo vervolgt hij, 'dat een dergelijk excuus voor de slavernij alleen maar opgaat voor een heel vroeg stadium van de menselijke beschaving. Beschaafde volkeren hebben hele andere middelen tot hun beschikking om aan hen die onder hun gezag staan beschaving op te leggen. Voor de moderne samenleving staat slavernij gelijk aan een terugval in de ergste vorm van barbarij.'³²⁸

Over de moderne vorm van slavernij had Mill zich al in 1850 duidelijk uitgesproken. In een anonieme brief had hij gereageerd op een – eveneens anonieme – bijdrage van Tho-

mas Carlyle aan *Fraser's Magazine for Town en Country* waarin de laatste de negerslavernij verdedigde met een beroep op de grotere intelligentie die blanken zouden bezitten.³²⁹ In een omslachtige redenering laat Mill van Carlyle geen spaander heel. Carlyle levert in zijn ogen geen spoor van bewijs dat de superioriteit van het blanke ras berust op genetische verschillen. Met een verwijzing naar de verschillen in groei van twee bomen die van dezelfde wortel stammen geeft hij aan dat omgevingsfactoren een grote rol kunnen spelen in de ongelijke ontwikkeling van twee gelijke individuen. Vervolgens wijst hij fijntjes op het feit dat de oorsprong van de menselijke beschaving waarschijnlijk in Egypte te vinden is en dat uit opgravingen gebleken is dat deze beschaving gedragen werd door een specifiek negerras: 'Het was dus van negers dat de Grieken hun eerste lessen in beschaving leerden.'

Maar dan haast Mill zich om er aan toe te voegen dat hij zijn argument tegen de slavernij beslist niet aan dit voorbeeld wil ontlenen. Want zelfs al zouden de blanken de negers in intelligentie de baas zijn en dus van nature geschikt om hen te onderrichten en te adviseren, dan nog zou dat hen geen enkel recht geven om hen met geweld te onderwerpen; dat zou betekenen dat zij alle inspanning en ontberingen van het leven aan hen opleggen en voor zichzelf, onder het mom van werk, de geneugten des levens opeisen'.³³⁰ Hier raakt Mill verstrikt in zijn eigen empirisme. Immers met het voorbeeld van de zwarte Egyptenaren doet hij het voorkomen alsof de gelijkheid tussen de mensenrassen een empirische kwestie is. Zou men op basis van wetenschappelijk onderzoek kunnen aantonen dat negers minder intelligent zijn dan blanken, of dat vrouwen minder rationeel denken dan mannen, dan zou vanuit utilitair standpunt dat verschil ook in de maatschappelijke en politieke behandeling tot uiting mogen komen. Maar omdat Mill een dergelijke ongelijke behandeling afwijst, moet hij wel beweren dat er geen bewijs is voor biologische verschillen tussen mensen.

Dat is vanuit natuurrechtelijk standpunt evenwel helemaal niet nodig. Gelijkheidsdenkers die zich op het natuurrecht baseerden, lieten zich een dergelijk dilemma niet opdringen. *'We hold these truths to be self evident, that all men are created*

equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness. ('Wij beschouwen deze waarheden als vanzelfsprekend: dat alle mensen als gelijken worden geschapen, dat zij door hun schepper met zekere onvervreembare rechten zijn begiftigd, waaronder het leven, de vrijheid en het nastreven van geluk.'). Deze beroemde passage uit de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring geeft aan dat de menselijke gelijkheid geen empirische aanname is, maar een axiomatisch uitgangspunt, dat niet bewezen hoeft te worden. Natuurrechtdenkers werken met een 'as if'-constructie. Ook al zijn mensen niet gelijk, wij gaan ervan uit dat zij gelijk geschapen zijn.

Uiteindelijk valt Mill in zijn aanval op Carlyle terug op een redenering die aan het natuurrecht ontleend is en nog maar weinig te maken heeft met het utilitaristische standpunt dat hij zijn hele leven met zoveel hartstocht verdedigd had. De ironie wil dat het in de polemiek met Carlyle deze laatste is die op utilitaire gronden voor de slavernij kiest. Immers, de negers moeten gedwongen worden te werken omdat zij dat uit zichzelf niet doen. Men moet gebruik maken van de 'weldadige zweep' als andere middelen niet toereikend zijn.³³¹ En, dubbele ironie, Mill bestrijdt Carlyle op dit punt juist met een afwijzing van dat utilitaire standpunt. 'Hoeveel van die zogenaamde luxeartikelen, van het gemak dat de mens dient, van het raffinement en de versiering van het leven wegen op tegen de arbeid die nodig is om deze zaken te produceren.' Tegenover *the gospel of work* verdedigt Mill nu *the gospel of leisure*. Maar daarmee raakt hij wel heel ver af van het filosofische beginsel dat hij zijn hele leven aangehangen heeft. Uit de aan het begin van deze bijdrage geciteerde passages uit *Representative Government* blijkt dat ook Mill meent de slavernij op utilitaire gronden onder bepaalde omstandigheden te kunnen verdedigen, maar daar zo van schrikt dat hij zich er, althans voor de moderne maatschappij, onmiddellijk weer van distantieert en zich dan, ongewild, beroept op de argumentatie die de Franse filosofen bijna een eeuw eerder al naar voren gebracht hadden.

Omgekeerd heeft Condorcet in zijn *Beschouwingen over*

de negerslavernij uit 1787 in feite een abolitionistisch standpunt dat veel beter aansluit bij het utilitarisme. Hij beweert namelijk dat de afschaffing van de slavernij economisch gezien meer voordelen dan nadelen zal opleveren, omdat de negers na de afschaffing van de slavernij zich als vrije landarbeiders zullen moeten aanbieden aan hun voormalige meesters en dan harder zullen werken tegen een loon dat waarschijnlijk niet hoger zal zijn dan de slavenhouder kwijt is aan het onderhoud van zijn slaven.³³²

Voor John Stuart Mill is de discussie over slavernij een achterhoedegevecht waar hij zich niet echt serieus mee beziggehouden heeft. Hij was, zoals alle weldenkende intellectuelen en politici in de twee helft van de 19de eeuw, een verklaard tegenstander van de slavernij zonder zich in de problematiek te verdiepen. Zijn bestrijding van Thomas Carlyle kan de toets der filosofische kritiek veel minder goed doorstaan dan zijn verhandeling over de vrijheid en zijn behandeling van het probleem van een vertegenwoordigende regering. Mill heeft als het gaat over de koloniën meer belangstelling voor de vraag welke vorm het koloniale *bestuur* moet krijgen.

Mill en de koloniën

De meeste volkeren, zo meende Mill, zullen gebaat zijn bij de autoritaire regeringsvorm van een verlicht despoot. Die despoot moet wel uit het moederland afkomstig zijn. 'Onder inlandse despotie is een goede despoot een zeldzaam en tijdelijk verschijnsel.'³³³ Maar ook al is de despoot afkomstig uit het moederland, hij moet geen verantwoording hoeven afleggen aan het Britse parlement. Om dat standpunt te onderbouwen grijpt Mill terug op de notie van volksoevereiniteit. Het is een goede zaak, zegt Mill, dat een volk zichzelf regeert, het is echter geen goede zaak dat een volk een ander volk regeert.

Mills opvattingen over de koloniën zijn in hoge mate ambivalent. Die ambivalentie komt het best naar voren in het volgende citaat: 'De regering van het volk door het volk heeft betekenis en realiteit, maar een regering van het volk door een ander volk bestaat niet en kan niet bestaan.'³³⁴ Een democrati-

sche regering in de koloniën is volgens Mill een *contradictio in terminis* omdat democratie en soevereiniteit onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Toch sluit Mill een democratische regeringsvorm in de koloniën niet helemaal uit. Maar voor hij zover is, heeft hij de Britse koloniën al in twee soorten verdeeld: 'Sommige bestaan uit mensen die uit dezelfde beschaving afkomstig zijn als de koloniale macht, en dus geschikt en rijp zijn voor een vertegenwoordigende regering. Dat zijn de Britse bezittingen in Amerika en Australië. Andere, zoals India, staan nog op grote afstand van die trap van beschaving.'³³⁵

Het onderscheid dat Mill maakt is onmiddellijk duidelijk. De *white settlers colonies* zijn van een ander kaliber dan de koloniën waar de bevolking nog lang niet rijp is voor democratie. Aan de eerste soort koloniën wil Mill een grote mate van autonomie geven, alleen de buitenlandse politiek blijft een zaak van het moederland. Maar waarom eigenlijk? Wat is het voordeel van een Commonwealth-constructie boven volledige onafhankelijkheid? Niet het economisch eigenbelang van Groot-Brittannië speelt hier een rol, maar belangen die veel verder gaan. In de eerste plaats garandeert een Commonwealth-constructie de vrede tussen de verschillende delen van de Commonwealth. In de tweede plaats biedt zo'n constructie beveiliging tegen een vijandige overname van een rivaliserende wereldmacht. Ten derde garandeert een Commonwealth de onderlinge vrijhandel. Tenslotte geeft het Groot-Brittannië een extra overwicht in de wereld en dat is gunstig, want Groot-Brittannië 'beschikt over meer ervaring en morele principes in de omgang met vreemdelingen dan enig andere grote mogendheid'.³³⁶

Kortom, het is een stap in de richting van de wereldvrede, van een vriendschappelijke samenwerking tussen alle beschaaftde volkeren onder het morele leiderschap van Engeland. Een Pax Britannica. Maar wat moet er gebeuren met de volkeren onder Brits bestuur die nog niet die trap van beschaving hebben bereikt? In ieder geval is het duidelijk dat men in landen die zich op een lagere trap van beschaving bevinden geen democratische instituties kan vestigen: 'De instituties moesten radicaal van elkaar verschillen al naar gelang het ontwik-

kelingsstadium dat is bereikt. De erkenning van deze waarheid – die weliswaar veeleer aan de empirie dan aan de filosofie is ontleend – kan beschouwd worden als het meest wezenlijke waarin de superioriteit van de huidige politieke theorie over die van de achttiende eeuw tot uiting komt: destijds werd de eis tot representatieve democratie in Engeland en Frankrijk immers onderbouwd met argumenten die gelijkelijk zouden opgaan in het geval van de bedoeïenen of de Maleisiërs.³³⁷ Een koloniaal bestuur onder democratische controle van het moederland is wel het ergste dat men een kolonie kan aandoen. Waarom? Omdat het volk dat overheerst zo weinig weet van het volk dat het regeert.³³⁸ Het is dus kiezen uit twee kwaden en dan is de keus voor een verlicht despoot uit het moederland die de kolonie bestuurt vanuit een onafhankelijke positie de beste optie. Degene die op deze wijze een kolonie bestuurt lijkt nog het meest op een verlichte vorst die in de achttiende eeuw zijn volk het pad van de verlichting op had gestuurd.

Mill was een grondlegger van een koloniale politiek gericht op modernisering, die in Nederlands-Indië pas vijftig jaar later in de praktijk zou worden gebracht. Die politiek heeft veel goeds gebracht, maar zij heeft ook slachtoffers gemaakt. Met vrijheid en democratie had deze zogenaamde ethische politiek weinig te maken. In zijn opvattingen over de koloniën was John Stuart Mill eerder een saint-simonist dan een radicale democraat.

Het kan niemand die de levensloop van John Stuart Mill kent, ontgaan dat dit een *oratio pro domo* is. Mill was, evenals zijn vader, James Mill, *chief examiner* van de East India Company, een relatief zelfstandig handelsmaatschappij die India vanuit Londen bestuurde. Zijn vader, James Mill, had in 1819 een veeldelige *History of British India* geschreven dat nog vele decennia daarna als een standaard naslagwerk gold voor bestuurders van de East India Company. James Mill toonde zich in zijn studie een groot voorstander van belastinghervormingen die de productieve boeren zouden ontzien en de klasse van grootgrondbezitters zwaarder zou belasten. Het koloniale bestuur had volgens James Mill als eerste taak het bestrijden van de macht van de kaste der brahmanen. Zij vorm-

de de religieuze leiding van het land en was als zodanig een rem op de vooruitgang.

John Stuart Mill was al in 1823 – hij was toen 17 – door zijn vader als klerk benoemd bij de East Indian Company. In 1856 werd hij zelf chieft examiner. In die functie kreeg hij een jaar later te maken met een opstand in India. Mill moest zijn koloniaal beleid verdedigen en hoe hij ook schreef, het lukte hem niet. Mills erudiete verdediging van zijn beleid en dat van zijn voorgangers, onder wie zijn vader, maakte weinig indruk. De East India Company was immers volkomen verrast door de opstand. Interessant detail is dat de opstand uitbrak onder Indiase soldaten in het koloniale leger die nieuwe geweren kregen met patronen die ingevet moesten worden met dierlijk vet. Dat vet moest ofwel varkens- ofwel rundervet zijn. In het eerste geval was dat onacceptabel voor de moslimsoldaten, in het laatste geval was het onacceptabel voor de hindoes. John Stuart Mill kon voor een verzet dat religieus geïnspireerd was, weinig begrip opbrengen, zeker niet toen de massa van gedeserteerde soldaten de Europeanen en Indiase christenen massaal afslachtten. Maar hij werd wel verantwoordelijk gehouden voor het koloniale bestuur dat deze opstand niet voorzien en niet voorkomen had.

Tegenstanders van Mill, onder wie Lord Palmerston en Disraeli, wilden de greep van de Britse regering op India verstevigen. Mill stelde zich, mede namens de raad van bestuur van de East India Company op het standpunt dat de East India Company onafhankelijk moest blijven van de overheid en dat zij India zelf moest blijven besturen. Dat daarbij het eigenbelang een grote rol speelde, was iedereen duidelijk. In de East India Company waren veel posten te vergeven en die gingen vaak naar familieleden van de bestuurders. Ook John Stuart Mill was via zijn vader binnengekomen. In 1858 werd de East India Company opgeheven. Vanaf dat jaar werd India direct door de Britse regering bestuurd, waarvoor een India Office werd opgericht. De nieuwe functie die hem in het India Office werd aangeboden weigerde hij.

John Stuart Mill vertrok daarop met zijn vrouw Harriet Taylor naar Avignon in Frankrijk waar het klimaat voor de aan

tuberculose leidende Harriet beter zou zijn. Daar aangekomen overleed zij op 4 november 1858. *On Liberty*, waaraan zij samen gewerkt hadden, werd in 1859 gepubliceerd. In Avignon, waar hij tot 1865 zou blijven, redigeerde hij ook zijn twee andere essays die hem beroemd zouden maken: *Representative Government* (1861) en *Utilitarianism* (1863). Met deze essays maakte John Stuart Mill naam als filosoof van vrijheid en democratie. Slechts weinig mensen realiseren zich dat Mill 35 jaar in dienst was van de East India Company en dat hij, samen met zijn vader, in hoge mate de architect was van de koloniale politiek van Groot-Brittannië in de eerste helft van de 19de eeuw. Zijn geschriften over India zijn verzameld en bezorgd door J.M. Robson en Martin Moir.³³⁹

Vrijheid en democratie

John Stuart Mill komt de eer toe het concept van uitingsvrijheid los gemaakt te hebben van het natuurrechtelijk denken om het een centrale plaats te geven in het denken over democratische instituties. In de verdediging van de uitingsvrijheid gingen de Franse filosofen hem voor. De beroemdste uitspraak is de volgende die aan Voltaire wordt toegeschreven: 'Ik verafschuw wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen.'³⁴⁰ Prachtig geformuleerd, dat wel, en een ijzersterk uitgangspunt bij de verdediging van de vrijheid van meningsuiting. John Stuart Mill was het natuurlijk helemaal met Voltaire eens en toch was zijn verdediging van de vrijheid van meningsuiting op een andere leest geschoeid. Filosofisch omdat hij zich niet op het natuurrecht beriep, maar zich op een utilitair standpunt stelde. 'Ik doe voor mijn argumentatie geen beroep op de idee van abstracte rechten, als iets dat onafhankelijk van het nut zou bestaan. Ik beschouw het nut als de ultimo ratio van alle ethische kwesties.'³⁴¹ Niet rechten maar belangen zijn de basis van Mills filosofie, maar die belangen zijn wel heel ruim gedefinieerd. Vrijheid moet de maatschappelijke vooruitgang dienen. Het resultaat van de vrijheid woog bij hem het zwaarst. En de vrijheid die John Stuart Mill bepleit komt pas op de politieke

agenda op een bepaalde trap van maatschappelijke ontwikkeling en menselijke beschaving.

De discussie over de vrijheid van meningsuiting bij Mill heeft een sterk historisch-politologisch inslag. Tot voor kort, zegt Mill, waren de vrijheden opgeëist met het doel om de burgers te beschermen tegen een absolute heerser, maar in een democratisch bestel is de vrijheid van meningsuiting ook van belang om het individu te beschermen tegen een tirannieke meerderheid. Bovendien gaat het Mill niet alleen om de burgerlijke vrijheden van het individu, maar ook om de kwaliteit van het democratisch proces. Meningeën moeten niet alleen vrij zijn omdat een burger zich moet kunnen verweren tegen een besluit van een gekozen regering, meningeën moeten ook vrij zijn omdat zij samen de publieke opinie vormen. Voltaire schreef in 1759 aan Elie Bertrand: *'Les opinions ont plus causé de maux sur ce petit globe que la peste et les tremblements du terre.'* (Meningeën veroorzaken meer kwaad op deze kleine aarde dan de pest en aardbevingen.) Een dergelijk apodictische en negatieve uitspraak over de publieke opinie vinden we bij Mill niet. Anders dan Voltaire stond John Stuart Mill positief tegenover de publieke opinie: 'Ik geef toe dat de tendens van elke opvatting om sektarische trekken aan te nemen door een vrije discussie niet bestreden wordt. Integendeel, discussie leidt vaak tot een versterking van die tendens. (...) Een heilzaam effect heeft die discussie in de eerste plaats op de omstanders, op de partijen die tegenover elkaar staan.'³⁴² Hier wordt wel heel duidelijk dat Mill de vrijheid van meningsuiting niet koppelt aan individuele rechten, maar aan de heilzame invloed die de botsing der vrije meningeën heeft op de publieke meningsvorming. Mill geeft de vrijheid van meningsuiting een plaats in een proces van deliberatie waarin de omstanders een cruciale rol spelen. Een politieke discussie met panelleden en toehoorders beschouwt Mill als essentieel onderdeel van de democratische besluitvorming.

Een dergelijke democratische houding is Voltaire en zijn medestanders volstrekt vreemd: hen gaat het om een kleine intellectuele elite die het recht opeist in vrijheid opinies te formuleren en van gedachten te wisselen. Mill plaatst zich dus wel in de traditie van de Britse en Franse verlichting, maar

beschouwt zichzelf – terecht – als een vernieuwer, met name op het terrein van de democratietheorie.

Mill gebruikt drie onderscheiden argumenten om de uitingsvrijheid te verdedigen. De eerste is dat het niet uitgesloten is dat de mening die men verbiedt de waarheid kan bevatten. De tweede is dat delen van de verboden mening waar kunnen zijn. De derde is dat zelfs als de overheersende mening de gehele waarheid bevat, het toch nuttig is om die waarheid tegenover een verkeerde opvatting te moeten verdedigen. Gebeurt dat niet, zo meende Mill, dan verwordt een opinie tot een vooroordeel. Zij kan zich dan verharden tot een doctrine en in het uiterste geval tot een dogma, dat verhindert dat zich een werkelijke en diepgevoelde overtuiging vormt, gebaseerd op de rede en op persoonlijke ervaring.³⁴³ De rede én de persoonlijke ervaring zijn de bouwstenen van elke serieuze opinie. Vervolgens behoort een opinie onderworpen te worden aan het publieke debat om in het teken te staan van democratische besluitvorming. Daarmee zijn de contouren van Mills vrijheidsbegrip gegeven. John Stuart Mill staat met een been in de 18de eeuw, de eeuw waarin de uitingsvrijheid onderdeel zou worden van de rechten van de mens en de burger, en met het andere in de 19de eeuw, waarin het publieke debat een vaste plaats krijgt in de politieke besluitvorming.

Vrijheid en anarchie

Ook al is Mill bij uitstek de filosoof van het schadebeginsel, vanuit het democratisch perspectief is er weinig reden om de uitingsvrijheid te beperken door kwetsende opinies strafbaar te stellen. Hier moet het individuele belang wijken voor het collectieve belang van een vrije discussie. Mill zou misschien nog wel voelen voor de toepassing van het schadebeginsel in het publieke debat, ware het niet dat het altijd de tegenpartij is die zich gekwetst voelt. Toepassing van het schadebeginsel is dus het einde van het vrije debat. Daar komt nog iets bij. Beperking van de meningsvrijheid komt altijd ten goede aan de heersende mening. Immers, in een democratisch bestel is alleen de meerderheid bij machte om de minderheid het zwij-

gen op te leggen. Dat neemt niet weg dat het voor het democratische debat wenselijk is dat een ieder zijn toon probeert te matigen. 'De beste polemist is hij die de kalmte heeft om te zien en ook de eerlijkheid om te verklaren waarvoor zijn tegenstanders werkelijk staan en daarbij niet te overdrijven wat in hun nadeel is, noch iets achter te houden wat in hun voordeel zou kunnen spreken.'³⁴⁴

Mill verwacht dus nogal wat van het publieke debat, maar de kwaliteit van dat debat is afhankelijk van de kwaliteit van de deelnemers. En daarmee is ook de beperking gegeven. In *On Liberty* citeert Mill met instemming Wilhelm von Humboldt die meende dat de mens zou moeten streven naar de hoogste en meest harmonieuze ontwikkeling van zijn capaciteiten tot een volledige en consistente eenheid. Die consistente eenheid is slechts te bereiken als er sprake is van individuele autonomie. Maar om die autonomie te bereiken, zegt Humboldt, moet er sprake zijn van vrijheid en diversiteit.

Het bildungsideaal van Von Humboldt was voor Mill niet alleen een persoonlijk ideaal, het was ook een voorwaarde voor een vruchtbaar publiek debat. Niet alle burgers, laat staan alle volkeren, verkeren in een situatie dat zij met succes aan een publiek debat zouden kunnen deelnemen. Het maken van keuzes is immers voorbehouden aan diegenen die niet volledig gestuurd worden door hun omgeving, door gewoonte en traditie. 'Hij die zijn levenspad helemaal laat bepalen door de mensen om hem heen, heeft geen andere capaciteiten nodig dan na te apen. Maar hij die zijn eigen plan trekt ontwikkelt al zijn capaciteiten.'³⁴⁵

Mill koppelt de uitingsvrijheid dus aan het zelfstandige oordeel van de deelnemers aan het debat. Daarmee is Mill de verdediger geworden van de mensen die tegen de gevestigde mening in durven gaan. Dat is de boodschap die hij in *On Liberty* uitdraagt. Maar tegelijkertijd heeft Mill zijn vrijheidsbegrip ingebed in een democratische cultuur van samenlevingen die niet volledig in de greep zijn van tradities en gewoontes. En met deze snelle wending verklaart Mill de uitingsvrijheid irrelevant voor een groot deel van de wereld. 'Het grootste deel van de wereld heeft eigenlijk geen geschiedenis, want de gewoonte is een allesoverheersende macht.'³⁴⁶ In die samen-

levingen is er niet alleen geen vrijheid maar ook geen diversiteit in de zin zoals door Humboldt bedoeld.

In het beschaafde deel van de wereld laat de ideale burger zich niet intimideren door de opinie van de meerderheid en laat hij zich niet temmen door de macht der gewoonte. Juist hij die geniaal is, breekt met de macht der gewoonte en weerstaat de druk van de heersende opvattingen. Iemand die geniaal is, is bijna altijd impopulair. 'Originaliteit is iets waar de onoorspronkelijke geesten het nut niet van inzien.'³⁴⁷ Geniale mensen worden door de rest van de samenleving gezien als 'wild' en 'excentriek'. Daarover wordt dan natuurlijk geklaagd. Maar men kan zich er nu eenmaal niet over beklagen dat de Niagara rivier niet lijkt op een Hollandse gracht.³⁴⁸ Hier sluipt een fundamentele tegenstrijdigheid het betoog van Mill binnen. Want enerzijds zijn 'wilde' en de 'ontembare' volken nog niet toe aan de vrijheid. Maar heeft men het juiste niveau van beschaving eenmaal bereikt dan zijn het juist de ongetemde individuen die optimaal gebruikt maken van de uitingsvrijheid tot heil van de hele samenleving. Uit deze tegenspraak volgt een andere. Hoezeer John Stuart Mill het ook opneemt voor het recht op een afwijkende mening van de geniale burger, hij is toch ook bang voor te veel anarchie en verzet: 'Het bestrijden, bijvoorbeeld, van anarchie en verzet – de definitieve vestiging van een centraal gezag in een samenleving als het Europa van de middeleeuwen – is het grootste belang van het volk, en ook van de heersers, eenvoudig omdat zij heersers zijn: een verantwoordingsplicht zou hun motieven die hen er toe bewegen dit doel na te streven eerder verzwakken dan versterken.'³⁴⁹

De uitingsvrijheid waar Mill in *On Liberty* voor pleit is bedoeld om een democratisch bestel beter te laten functioneren. Maar daar waar dat democratisch bestel nog niet gevestigd is kan het beter zijn die vrijheid niet toe te staan. De bestrijding van anarchie en wetteloosheid is voor het volk van zo groot belang, dat de regeerders het verlangen naar vrijheid daaraan ondergeschikt moeten maken. Maar ook in die situatie heeft de regering de plicht om die vrijheid wel als einddoel te beschouwen. Mensen kunnen ook onder ongunstige omstandigheden leren om met democratische spelregels om

te gaan. Een volk kan ongeschikt zijn voor democratische instellingen, maar het doen ontwaken van de wens die instellingen te verkrijgen is onderdeel van een vrijheidslievende opvoeding.

Hier zien wij dus hoe Mill de tegenspraak tussen zijn opvatting over de vrijheid van meningsuiting en zijn angst voor anarchie probeert op te lossen door een onderscheid te maken tussen de rechten van de *burgers* in een democratische orde en het recht van een *volk* om te leven onder een democratisch bestel. Dat laatste recht hangt namelijk af van het ontwikkelingsniveau van dat volk. Een regering moet, in zijn ogen, beoordeeld worden naar de mate waarin hij er in slaagt het niveau van zijn burgers te verhogen. In de inleiding van *On Liberty* schrijft Mill: 'Despotie is een legitieme regeringsvorm als het gaat om barbaren, onder voorwaarde dat de regering zich hun verheffing tot doel stelt en de middelen gerechtvaardigd zijn om dat doel te bereiken. Vrijheid, als principe, is niet van toepassing tot het moment waarop de mensheid de mogelijkheid heeft verworven om door vrije en gelijkwaardige discussie de vooruitgang te bevorderen.'³⁵⁰

Maar een dergelijk ontwikkelingsperspectief is natuurlijk alleen maar te rijmen met volledige uitingsvrijheid als men een duidelijk onderscheid maakt tussen volkeren die geschikt zijn die vrijheid goed te gebruiken en volkeren die daartoe (nog) niet geschikt zijn. Die kwestie behandelt Mill niet in *On Liberty*, maar in zijn essay *Representative Government*, dat twee jaar later verschijnt en waarvan het laatste hoofdstuk is getiteld 'Of the Government of Dependencies by a Free State.'³⁵¹ In dat hoofdstuk wordt ook de slavernij behandeld in een passage waarmee deze bijdrage begon.